



Do we need to be a shmata when dealing with difficult people?

Shiur# 391 | Oct 22nd 2022

תלמוד בבלי מסכת יבמות דף קכא עמוד א

תניא, אר"ג: פעם אחת הייתי מהלך בספינה וראיתי ספינה אחת שנשברה, והייתי מצטער על תלמיד חכם שבה, ומנו? רבי עקיבא; וכשעליתי ביבשה, בא וישב ודן לפני בהלכה. אמרתי לו: בני, מי העלך? אמר לי: דף של ספינה נזדמן לי, וכל גל וגל שבא עלי נענעתי לו ראשי; מכאן אמרו חכמים: אם יבואו רשעים על אדם, ינענע לו ראשו. אמרתי באותה שעה: כמה גדולים דברי חכמים, שאמרו: מים שיש להם סוף - מותרת, מים שאין להם סוף - אסורה.

שמואל ב פרק כב פסוק כז

(כז) עם־נָבַר תִּתְבָּר וְעַם־עָקַשׁ תִּתְפַּל:

מועדים וזמנים חלק ו סימן עח

בהושענא רבא לוקחים ערבה וחובטין ע"ג קרקע, ובמק"א ביארתי הכוונה ברמז, שהערבה אין בו טעם וריח, והיינו לא לכאן ולא להיפך ח"ו, רק כל זמן ששייך לציבור שלנו ומשתתף עמנו בתפלותינו, אף שמולזל בכמה מצות ועבירות, אגוד לנו וע"כ כל המינים כאחד, אבל בגמר יוה"כ וסוכות כשנפרד ונוטלין לבד הערבה, חובטין אותו, שלעצמה אין לה קיום, וכן הפושעים כששייכים וכפופים עוד לנו מצטרפים אותם לתפלותינו, אבל כשהערבה בפני עצמה חובטין אותה ע"ג קרקע שראוי לחובטה ע"ג קרקע כה"ג וכמ"ש, ולכן האי ערבה דהושענא רבה אין ליקחנה כלל עם הלולב ואתרוג, שיסוד מצותה לבד ואז מצות חביטה וכמ"ש.

בראשית רבה פרשת בראשית פרשה ח סימן ה

א"ר סימון בשעה שבא הקדוש ברוך הוא לבראת את אדם הראשון, נעשו מלאכי השרת כיתים כיתים, וחבורות חבורות, מהם אומרים אל יברא, ומהם אומרים יברא, הה"ד (תהלים פה) חסד ואמת נפגשו צדק ושלוה נשקו, חסד אומר יברא שהוא גומל חסדים, ואמת אומר אל יברא שכולו שקרים, צדק אומר יברא שהוא עושה צדקות, שלום אומר אל יברא דכוליה קטטה, מה עשה הקדוש ברוך הוא נטל אמת והשליכו לארץ הה"ד (דניאל ח) ותשלך אמת ארצה, אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא רבון העולמים מה אתה מבזה תכסיס אלטיכסייה שלך, תעלה אמת מן הארץ, הדא הוא דכתיב (תהלים פה) אמת מארץ תצמח, רבנן אמרי לה בשם ר' חנינא בר אידי ורבי פנחס ורבי חלקיה בשם רבי סימון אמר, מאד, הוא אדם, הה"ד וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, והנה טוב אדם, ר' הונא רבה של צפורין אמר עד שמלאכי השרת מדיינין אלו עם אלו ומתעסקין אלו עם אלו בראו הקדוש ברוך הוא, אמר להן מה אתם מדיינין כבר נעשה אדם.

אמת מקאצק תצמח

תרעה. שלום של שקר

„חסדינו השלימו ביניהם“, בשר ר"י מוורקי לרבנו. למשמע הדברים עגמה רוחו של הרבי מקוצק ואמר: „סימן שכח השקר התגבר והצליח מעשה שטן לעקור את נקודת האמת. וראיה מפורשת יש לי מן המדרש. המדרש אומר, כי בכריאת האדם נעשו המלאכים כתות כתות. חסד אמר יברא, שגומל חסדים, שלום אמר, אל יברא, שכולו קטטה. אף אמת אמר אל יברא, שכולו דובר שקרים. מה עשה הקב"ה? השליך אמת ארצה וברא את האדם. וכל המפרשים שואלים: מה בצע בהשלכת האמת ארצה, הרי השלום מוסיף לטעון נגד בריאת האדם, שכולו קטטה? מכאן יש להסיק, שהמחלוקת לשם שמים מקורה במידת האמת ואם תעדר האמת, ממילא יקום השלום. שלום של שקר. (אוהל יצחק)

תלמוד בבלי מסכת נדרים דף כב עמוד א

אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: כל הכועס כל מיני גיהנם שולטין בו, שנאמר: והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך, ואין רעה אלא גיהנם, שנאמר: כל פעל ה' למענהו וגם רשע ליום רעה.

Rabbi Yitzchak Berkovits

חפץ חיים לשון הרע - באר מים חיים כלל ח ס"ק טז

דמותר וכו'. כן הוא בירושלמי דפאה פ"א והביאו הסמ"ג במצותיו והגהת מיימוני בפ"ז מהלכות דיעות. ומה שכתבתי בשם י"א, הוא משום דהרי"ף והרא"ש בסוף פרק במה מדליקין שהביאו כל עניני לשון הרע לא הביאו להירושלמי זה וגם הרמב"ם השמיטו מכלל דלא סבירא להו וכן כתב הגאון ר' רפאל ז"ל בספרו מרפא לשון דהרמב"ם לא סבירא ליה להיתר זה.

שו"ת הרמ"א סימן יא

כתב התנצלות בענין מעשה שנעשה בשנות טעמים מפני רדיפת שלום, יבינו הקורא מעצמו מתוך דברי ענין ההתנצלות בעצמו^א

גרסינן ביבמות פרק הבא על יבמתו^ב: אמר ר' אלעאי משום רבי אליעזר בר' שמעון מותר לשנות בדבר השלום, שנאמר אביך צוה וגו' אנא שא נא וגו'^ג ר' נתן אומר מצוה, שנאמר ויאמר שמואל איך אלך ושמע שאול והרגני וגו'^ד דבי ר' ישמעאל תנא גדול השלום שאף הקדוש ברוך הוא שינה בשבילו^ה דמעיקרא כתיב ואדוני זקן ולבסוף כתיב ואני זקנתי^ו עכ"ל הגמרא. תו גרסינן במכות פרק ב'^ז: אמר רב יהודה אמר רב קללת חכם אפילו על חנם היא באה מנלן מאחיתופל, שבשעה שכרה דוד השיתין קפא תהומא בעי למישטפיה לעלמא, אמר להו מהו לכתוב שם אחספא ומשדא בתהומא דליקו אדוכתיה, ליכא דאמר ליה מידי. אמר כל היודע דבר זה ולא אמרו יחנק בגרונו. נשא אחיתופל ק"ו בעצמו אמר, ומה לעשות שלום בין איש לאשתו אמרה תורה שמי שנכתב בקדושה ימחה על המים, כל העולם כולו לא כ"ש, א"ל שרי כו'. למדנו מכאן דמותר לשנות מפני השלום ומותר לעבור על מדבר שקר תרחק^ח גם דוחה לא תעשה שבתורה שהיא לא תעשון כן לה' אלהיכם^ט שהיא אזהרה למוחק השם' כדאיתא בספרי פרשת ראה ומנאה הרמב"ם ז"ל^י והסמ"ג במנין המצות^{יב} וא"כ אומר שה"ה שדוחה לאו של מוציא שם רע, דמותר להוציא ש"ר אם כוונתו לשמים ולתכלית טוב כדי לעשות שלום, ע"ד^{יג} שאמרו בנזיר פרק מי שאמר הריני נזיר^{יד} גדולה עבירה

^א מתוך ההתנצלות א"א לדעת למי או לאיזה קהלה מכוונים הדברים. ועיין לקמן הערה /מס' ששים וארבע/.

^ב יבמות סה, ב, ושם: ואמר ר' אלעאי משום ר' אליעזר ב"ר שמעון, והמאמר הוא בשינוי לשון קצת.

^ג ג בראשית נ טז וז.

^ד ד ש"א טז, ב.

^ה בגמרא: שינה בו.

^ו ו בראשית יח, יב ויג.

^ז ז יא, א גם פה יש שינוי לשון קצת.

^ח ח שמות כג, ז.

^ט ט דברים יב, ד.

^י היינו ז' שמות שאינם נמחקים, מהתוספות בסוטה י, א ד"ה אלא מעתה מוכח דגם השם שלום הוא מהשמות שאינם נמחקים, ומה שכותבים בזמננו שני יודין במקום השם, אין בזה משום קדושת השם ומותר למוחקו לצורך כמ"ש רבינו ביו"ד סימן רעו סעיף י.

^{יא} בספר המצוות, לא תעשה סה.

^{יב} סמ"ג לאוין ג.

^{יג} על דרך.

^{יד} כג, ב.

לשמה ממצוה שלא לשמה וראייה מיעל כו', וק"ו הוא מסוטה שאמרה תורה לעבור מצות ל"ת בשביל הבאת שלום בין איש לאשתו. כ"ש בין שארית ישראל המפוזרין מעט הנה מעט הנה שומרי מצות השי"ת ודתו, שעת לעשות לה' להפיר תורתו^{טו} כדי להביא שלום על ישראל ולהסיר מביניהם דברי ריבות וקטטות אשר בינותם, ולהרים מכשול מדרך עמנו פנות דרך מן התקלות. אך הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות^{טז} אמנם הוא ע"ד שאמרו רז"ל בנזיר פרק מי שאמרו^{יז}: וצדיקים ילכו במ פושעים יכשלו במ^{יח} משל ללוט ושתי בנותיו הם נתכוונו לשם מצוה עליהם נאמר וצדיקים ילכו במ, הוא שנתכוין לשם עבירה עליו נאמר ופושעים יכשלו במ. ומה מאד נמלצו בזה דבריהם באמרם בזה במסכת ב"ב ז"ל: אוי לי אם אומר אוי לי אם לא אומר כו', ולבסוף אמרה כדלעיל^ט

ואל יתהלל המתהלל לומר דלא דמי להא, אלא להא דאמרינן פרק בתרא דיומא^י: עבירות שבין אדם למקום יוה"כ מכפר ושבין אדם לחבירו אין יוה"כ מכפר כו'. ואם כן יאמר נמי דלא עדיף השלום מיוה"כ ואינו דוחה אלא עבירות שבין אדם למקום, אבל עבירות שבין אדם לחברו אינו דוחה. זה אינו כלום, וראייה מהא דגרסינן פ"ק דסוטה^{יא} ואומרים לה בתי הרבה יין עושה כו', עד עשי למען שמו הגדול הנכתב בקדושה כו'. ואומרים לפניה דברים שאינה כדאית לשומען היא וכל משפחות בית אביה כו'. ובגרמא על אותה משנה מאי היא, ומפרש שאומרים בפניה מעשה כתובים הראשונים^{יב} יהודה הודה ולא בוש^{יג} ראובן הודה^{יד} כו'. ובסמ"ג^י ובמשנה תורה שחבר הרמב"ם הלכות סוטה^י ואומרים לפניה מעשה ראובן כפשוטו. והנה קי"ל /ק"ל =קשה לי/= על זה הרי אמרו ז"ל פרק במה בהמה^{יז}: כל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה. גם אמרו במגילה פרק הקורא את המגילה במשנה^{יח} מעשה ראובן נקרא ולא מתרגם. ופירש אדון המפרשים רש"י ז"ל משום גנותו. וא"כ קשה וכי מפני הטמאה הזאת שלא תשתה ותמות ובודאי אינה כדאית לשמוע, נוציא ש"ר על ראובן הצדיק ונאמר שחטא ונכחיש המקרא שנאמר ומעיד עליה שלא חטא, שנאמר ויהיו בני יעקב

^{טו} ע"פ תהילים קיט, קכו.

^{טז} ירושלמי שביעית פ"ד סוף הלכה א', ועי' ג"כ במדרש איכה א ס' לב על הפסוק היו צריה לראש, ושם היא תשובת ר' יוחנן לפנגר דוכס הערביים שבא עם אספסיונוס להחריב את ירושלים וטען שלטובתם של ישראל הוא מתכוון, שכל זמן שבית המקדש קיים המלכויות מתגרות בהם.

^{יז} כג, א.

^{יח} יח הושע יד, י.

^{יט} בכל ההוצאות מסומן בטעות ב"מ כט, ב, והוא במסכת ב"ב פט, ב. ועי' ג"כ כלים פרק יז משנה טז, שאמר ר' יוחנן מימרה זו, והברטנורה מבאר שביסס אמירתו על הפסוק כי ישרים דרכי ד' וכו'. הנ"ל.

^כ משנה בדף פב, ב, בכל ההוצאות מסומן פג, ב.

^{כא} משנה ז, א.

^{כב} כב שם /סוטה ז/ ע"ב, ופירש"י: בדברים הכתובים בתורה שנעשו בימים הראשונים כגון הגדה זו דאשר חכמים יגידו ויודו על חטאם ולא כחדו עונם מאבותיהם (איוב ט, יח) ומי הם וכו'.

^{כג} במעשה תמר שאמר צדקה ממני.

^{כד} במעשה יצועי אביו, ופירש"י: ומדרש אגדה דר' תנחומא כשאמר יהודה צדקה ממני עמד ראובן ואמר בלבלתי יצועי אבי.

^{כה} עשין נו.

^{כו} פ"ג הלכה ב.

^{כז} שבת נה, ב, בכל ההוצאות מסומן בטעות דף נב.

^{כח} דף כה עמוד א.

שנים עשר^{כט} ואמרו ז"ל: מלמד שכולם צדיקים ושיום שלא חטא ראובן. ואלא על כרחך לומר שהטעם הוא כדי שלא ימחק השם הנכתב בקדושה ובטהרה, כמו שאמרינן עשי לשמו הגדול שלא ימחה על המים כו'.

והנה מעתה נדון ק"ו בנדון דידן. ומה מחיקת השם יתעלה שנדחה מפני השלום אפ"ה דוחה הוצאת לעז על בני אדם הכשרים, הבאת שלום שדוחה מחיקת השם אינו דין שידחה הוצאת ש"ר. ואם בהבאת שלום שבין איש לאשתו כך, על אחת כמה וכמה הבאת שלום שבין משפחה ועיר וכרך. ומהשתא ליכא למיפרך ולומר מה להתם פירוש לסוטה^{לא} שכן אינה דוחה אלא עבירה שהיא רע לשמים לחוד, אבל עבירה שהוא רע לבריות ולשמים שמא אינו דוחה. דזה אינו, דהרי אפילו מחיקת השם דוחה אותו הבאת שלום על אחת כמה וכמה, וק"ל^{לב} על מי שבקי בדרכו של ק"ו ומדותיו, דתו ליכא למיפרך על ק"ו זה ואודותיו. ואל תשיבני מהא דאמרו פ"ח דתרומה^{לג} נשים שאמרו להם כותים תנו לנו אחת ונטמא אותה ואם לאו הרי אנו מטמאים כולכם, יטמאו כולן ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל. ואמרינן בירושלמי על הדא מתניתין: סיעה בני אדם המהלכים בדרך ופגעו בהם כותים ואמרו להם תנו לנו אחד מכם ונהרוג אותו ואם לא נהרוג כולם, אפילו כולן נהרגין לא ימסרו נפש אחד מישראל. ייחדו להם אחד כגון שבע בן בכרי ימסרו ואל יהרגו כולם^{לד} א"כ ש"מ כי לא ייחדו אסור להציל נפשות רבות בנפש אחד מישראל, אף על פי שגם הוא יהרג עמהם מוטב שימותו כולן זכאין ואל ימות אחד מהן והם חייבים.

ואף בנדון שלפנינו היה לנו לומר מוטב שיקלקל מצב המדינה ולא היה לנו למסור נפש אחד מישראל ללעג ולקלס ולהוציא עליו דברים אשר לא כן. כ"ש על חשובים כמאה מנהיגי המדינה, כמו שעשו במעשה אשר אבאר למטה. מ"מ נ"ל שאף בזה לא סרנו ימין ושמאל מן הדרך, כי יש לחלק בין שמוסרין אותו בידים להריגה או לטומאה וזהו אסור, אבל דברים בעלמא לאו כלום הוא ושרי. ותדע, דהרי לא נקט שם אלא תנו לנו אחת מכם ונטמא אותה או נהרוג אותו. ואף שם לא אסר אלא לישא וליתן בידים מדנקט לא ימסרו ולא אמר ולא יתנו ש"מ דלא אסור אלא נתניה מיד ליד דהיינו מסירה, כמו דאמרינן פ"ק דב"מ^{לה} מאי מסירה כו'. וזהו דוקא אסור, אבל דברים בעלמא שפיר דמי. ועוד, דהרי אם ייחדו להם אחד שרי. ובנדון דידן ייחד לנו אחד מהם, שאומר האויב כי נפשותיהם של אלו היה מבקש כמו שנתבאר. ואף על גב דבירושלמי דהתם איתא עובדא, האי בר נש^{לו} דתבעיה מלכותא וערק ללוד לגבי ר' יהושע בן לוי ואקיף מלכא מדינה ויהיב להו^{לז} והוה אליהו רגיל דמתגלי ליה תו לא אתגלי ליה. צם כמה צומין עד דאתגלי ליה^{לח} א"ל לדילטור אנא

^{כט} כט בראשית פרק לה, פסוק כב.

^ל ל שבת נה, ב בשינוי לשון, גם פה מסומן בכל ההוצ' נב, ב.

^{לא} לא המלים פירוש לסוטה הן בסוגריים בהוצאות מאוחרות אבל לא בהוצאה ראשונה.

^{לב} לב וקל להבין.

^{לג} לג משנה יב.

^{לד} לד תרומות פ"ח הלכה י בלשון מתוקנת, ושם מחלוקת: א"ר שמעון בן לקיש והוא שיהא חייב מיתה כשבע בן בכרי ור' יוחנן אמר אף על פי שאינו חייב מיתה כשבע בן בכרי. ועיין בשו"ע יו"ד סי' קנז סעיף א דרבינו מביא את שתי הדיעות, אבל משמע שמכריע כרמב"ם הפוסק כר"ל, וגם מזה שמביא פה דין הנשים משמע כן. עיין שם בטורי זהב אותיות ז, ח ובביאור הגר"א אות טז.

^{לה} לה ח' ב: מאי לשון מוסירה, אמר רבא אידי אסברא לי כאדם המוסר דבר לחבירו.

^{לו} לו שם: עולא בר קושב, ובב"ר סוף פרשה צד איתא: עולא בר קישר.

^{לז} לז שם: ופיסיה ויהביה לון.

^{לח} לח בב"ר שם: צם עלוי תלתין יומי ואתחזי ליה, וכל הקטע שם בשנוי לשון ובאריכות יותר.

מתגלי, א"ל ולא כמשנה עשיתי א"ל וכי משנת חסידים היא זו. א"כ ש"מ דלחסידי אין לו לעשות, מ"מ נאמר אף כי לא משנת חסידים עשינו מ"מ כדין עשינו. הרי הוכחנו בראיות דמותר לספר לשון הרע מפני השלום.

אך מי יתן ונדע אם יש לחלק ולומר, דילמא דוקא דבור גרידא שרי דומיא דמעשה דראובן שאומרים לפניו כפשוטו, אבל לכתוב ולרשום בכתב ולפסוק הדין על ככה דנראה כחזוק לדבר דילמא אסור. ודיו לבא מן הדין להיות כנדון, ודילמא לא שרי אלא כמעשה שהיה גבי סוטה. מ"מ נראה דאין לחלק, דאחרי שהדבור שרי גם המעשה שאחריו לאו כלום הוא. וראייה ממה דגרסינן פרק הגוזל בתרא^{לט}: ההוא גברא דאחוי אחמרא דרבי פנחס בריה דרב מרי בריה דרב חסדא, א"ל דרי בהדן דרא ואמטי בהדיהו. אתא לקמיה דרב אשי פטריה, אמרו ליה רבנן והא תני' ואם נשא ונתן ביד חייב, א"ל ה"מ היכא דלא אוקמיה עלויה אבל הכא כיון דאוקמיה עלויה מעיקרא מקלי קלייה, ע"כ. הרי קמן אף על פי שאם נשא ונתן ביד בתחילה חייב, מ"מ כיון דאוקמיה עלויה מעיקרא מקלי קלייה והמעשה שאחריו לאו כלום הוא. ה"ה בנדון דידן כיון שהדבור בעלמא שרי לפי דעתנו כמו שבארנו גם הפסק דין שאחריו אינו כלום, כי באמירה לחוד כמקלי קלי דמי וכמעשה^מ גברא קטילא קטלנו, כי אם האמירה אמת הפסק דין מפורסם, ובאמירה לבד כמקלי קלי דמי. אבל עיקר האמירה היתה בדרך שבארנו לשנות מפני השלום ולהוציא עם זה יקר מזוללמא^{נא} כמו שנבאר.

ותחלה נאמר שנחזיק בענין המשפט מקום הצדק^{מב} להחזיק כל חדק ובדק^{מג} לקום על הדין ועל האמת ועל השלום^{מד} למשפט נרשיע, בל נשא פנים למגלה פנים, חרפה לא נשא על קרובינו^{מה} להוכיח אותם נגד פניהם, כחזקיהו מלך יהודה שגירר עצמות אביו^{מז} נעבוד את ה' אלהינו ויהי מה, נעבוד אותו בכל לבבנו ונאמר כמודה ועוזב^{מז} שמפני השלום כמו שבארנו. דמצינו דבר שפת יתרי^{מח} על קציני ארץ ליתן אותם לפני בני בליעל, לא במרד ולא במעל, להחניף הארץ בדמם, כדמי דגים ורחשו^{נט} ומה יתרון לבעל הלשון.

הנה בכל אלה לשלום נתכוונו בעצם וראשונה, אף כי במקרה מרה היתה באחרונה. ואף^נ מקצת עזי פנים היו בקרבנו, ועכשיו מהפכים דברינו לתוהו ובהו. מיהו אנו לשם שמים נתכוונו, והכל נמשך אחר המחשבה והכוונה, אף כי אחריתו ראש ולענה. וראייה ממה שפסק המרדכי במגילה סוף פ' הקורא את המגילה^{נא} וז"ל: נשאל רבינו שמשון משאנץ על אודות כהן שמל תינוק ומת אם יוכל לישא כפיו. והשיב דנושא כפיו,

^{לט} בב"ק קיז, א, ושם: ההוא גברא דאנסוהו נכרים ואחוי אחמרא דרב מריה בריה דרב פנחס בריה דרב חסדא, ויתר הקטע ג"כ בשינוי לשון, ובדפוס ראשון: ההוא גברא דאחוי אחמרא דרב פנחס ודרב מרי בני רב חסדא.

^מ אולי צ"ל ולמעשה.

^{מא} מא ירמיהו טו, יט.

^{מב} השוה קהלת ג, טז.

^{מג} בהוצאה ראשונה: כל דבוק בדק.

^{מד} אבות א, יח.

^{מה} תהילים טו, ג, פירש"י: אם עבר קרובו עבירה שיש בה עונש יענישו במשפט, ולא נשא עליו חרפתו שיהא פתחון פה למחרף לומר כך עבר פלוני קרובך וחפית עליו.

^{מי} פסחים נו, א; סנהדרין מז, א; מכות כד, א.

^{מז} מז משלי כח, ג.

^{מח} מן דמצינו עד פה באותיות רש"י ובסוגריים בד"א.

^{מט} בהוצאת /בהוצאה/ ראשונה: כדמי דגים וראשו^ן (ראשון הוא מין חגב עי' חולין סה, א).

^נ בהוצאה ראשונה: ואף כי.

^{נא} פ"ג סימן תתיח.

ולא דמי לכהן שהרג את הנפש דאפילו בשוגג לא ישא כפיו, דהכא לשם מצוה נתכוין. הרי תשובתו הרמתה מגלה הבושת מעל פניו, שאחרי שלשם שמים נתכווננו היה ה' עמנו כאשר היה עם אבותינו שדרשנו הק"ו בעצמנו כמו שדרשו אחיתופל, ועל שאחרו מלומר קללו דוד ונחנק בגרונו^{כב} אף כי תחת החטה יצא חו^{כג} לו ולא נמשך מחשבותינו, בהדי כבשי דרחמנא למה לן^{כד} אולי ה' אמר ומי יפירונו.

וזה המעשה אשר אירע לא ראינו מעשה מעולם כזה לרוע, שמכנף הארץ שמענו שנתחברו יחד כתרנגולים של בית בוקיא^{כה} כל רועי ישראל. האזינו גדולי ארץ, גודרי פרץ פרשו מצודתם בניצבותינו על אחד ונלכד בחרמם ובמצודתם וכדגי הים יאסוף^{כו} במצותם, ודמו להיות מותר וכסהו בעפר, על החסידות שעושה עם חבריו באמרי שפר, וה' אמר עצתו להפר. ואסמכוהו אקרא, כי חסד הוא ונכרתו הנפשות העושות^{כז} והיה לבני מרי לאותות^{כח} ויהי כי שמענו כלנו את הדבר הרע הזה, ונתאבלנו כי עליו נגזרה גזירה ונחתך עליו דין מסור הגמורה. ואף כי היה להשיב על פסקי הגאונים ודבריהם, מי האיש שיחתה גחלים בחיקו ולא ישרף^{כט} ברשפי לבת אש ניצוציהם. ומי היה יכול לבא אחר רבנן ודתם שנתנו אחת דתו להמית^ל כי נכתב ונחתם^{כו} (ונכתם) עונו לפניהם, כתמים שלא יכבסום כל נתר ובורית. ושמועותינו מאז ביהלוננו, הבא עלינו מחדש שמענו. והאמת ברחוב כשל, איש מעל אחיו נפרד ינשל. כי הנ"ל רצה על אויביו שהמציאו עליו הדברים לנקום ובהם התעבר, הצריח ואף התגבר. ונתחברו אליו אנשים לעזרתו, אשר היה להם צר בצרתו. ובסבת זה נחלקה הקהלה ויושביה לשנים, ונתחלל שם שמים, בסבת הריב והמדון אשר היה בעיר יומם ולילה לא תכבה. הקטנים מלקטים עצים והגדולים מבערים האש הרבה^{כז} האמת כשל סחוב והשלך הלאה מרחובותינו, כמו שהיה ידוע מקדמות דנא לכל באי שער עירנו, המעשים הרעים שהיו נגד פנינו ואויבנו היו פלילים^{כח} ובזה נתמוטטו עמודי ארץ ויסודיה, והיה לחוש פן יפוק ח"ו חורבא מיניה מאת פני המלך והשרים לגרש כל העם הזה כולו כהניה ושריה. והנה ידוע לכל כי קהלתנו היא ת"ל כעת נחלת ישראל הנשארה^{כט} וכמעט אבדנוה ח"ו בסבת זה הקטט, אשר בינינו האמת היתה נעדרת. וזאת הכל היה בסבת החלק לבב העם הזה, ולא היה לנו תחבולה לצאת מידי פח יקוש הלזה אם לא בדרך שעשינו בשנותנו את

^{כב} נב מל"א ח, נז. והכוונה למכות יא, א לקללת חכם.

^{כג} נג איוב לא, מ.

^{כד} ברכות י, א.

^{כה} יבמות פד, א.

^{כו} אולי צ"ל יאסף.

^{כז} ויקרא כ, יז, ושם הלשון: חסד הוא ונכרתו לעיני בני עמם, ורמז לחסידה שעושה חסידות, בל' סגי נהור.

^{כח} נח במדבר יז, כה.

^{כט} נט משלי ו, כז.

^ל ס אסתר ד, יא.

^{כו} בהוצאה ראשונה כותב ונחתם אבל המו"לים הוסיפו באותיות רש"י ובסוגריים את המלה ונחתם, בהוצאות מאוחרות הפכו את הסדר ושמו ונחתם בסוגריים.

^{כז} השוה ירמיהו ז, יח.

^{כח} סג דברים לב, לא.

^{כט} בראש סימן זה כותב רבינו לתלמידו הר"ר הירש עלזישער: שמחנתי בשמעתי שלותך וביאתך לשלום אף כי אמרתי שתשאר בארץ אשכנז להיות להם לרב ולמורה באחד המקומות. ואולי עדיף טפי פת חריבה ושלוחה בה במדינות אלו, וכאמרם ז"ל או בטולך או בטולא דבר עשו, אשר במדינות אלו אשר אין שנאתן גברה עלינו כמו במדינות אשכנז. מי יתן והיה עד ביאת משיחנו. ועי' לקמן סי' סג הערות /שש, שבע/. אמנם ספק גדול הוא אם הכונה היא לארץ פולין. ההדגשה פה היא על קהלתנו ולא על ארץ. אין לדעת למי או לאיזה קהלה מכוונת תשובה זו. אבל קרוב הדבר לומר שהכוונה פה היא לקהילת פראג העתיקה שהיתה שארית הפליטה למדינת פיהם ועמדה בפני סכנת גירוש מחמת המחלוקות הרבים בהם, ביחוד בעניני בחירת ראשים ומנהיגים. עיין לקמן סימן נח הערה /מס' עשר/ ובמאמרי מהר"ם מפאדובה בהדרום כרך כח עמוד /מאה שבעים ושמונה/. וכן עיין לקמן בסימן יב הערה מס' /מאה תשעים ושבע/.

טעמנו לספוט הרוה אם /את/ הצמאה^ה השמן עם הרזה. גם כי כמה פעמים נפל על פניו מפני המחלוקת ועל אשר נגזר עליו, ולפניו התעשת ובקש ממנו בבכי ובתחנונים למה תעמדו מלהוציא אותי ואת בני מכלמה ובושת. פתחנו לשלום ודברנו עם הצד שהיה מנגד להשלים אתו והיינו בעיניהם כמתעתע, כי לא ישקטו עד שרצו להרוג אותו^ו ואמרנו מה זאת עשה ה' לנו, נחפשה דרכינו אולי נמצא דרך למצא מנוח לכף רגלנו^ז ורגלי הילדים המתנהלים לאטנו^ח

ואל יקשה עלינו ממאמרם ז"ל בפרקי אבות^ט חכמים הזהרו בדבריכם כו'. וגם שזהו חלול השם, כל ת"ח שאינו נזהר במעשיו וגורם שאומרים עליו דופי, כדאיתא פ' אחרון דיומא^י והנה גם בזה יש לחולק לומר אף כי נתכוונו למצוה מ"מ גרמנו שיאמרו עלינו דופי, לומר שעבדנו דינא בלא דינא ומי יודע אם ברנו כתוכנו^{יא} ובוחן לבות ה'יב והאדם יראה לעיניו ישפוט^{יב}

הלא בזה מעידים עלינו שמים וארץ^{יג} שנזהרנו מזה, כי נשבע לנו שבועה חמורה שלא רצה לגלות השטר החתום לעולם ובשמנו לא יהא נקרא. רק שיוכל להתפאר בו שגם לו חתומים כאלה, באולי יוכל להוציא ע"ז זה השטר החתום עליו ויבואו על ידי זה להשלים אתו, ויבערו שני הצדדים השטרות מן העולם. ואם ככה עשה לנו לא היה בדבר אלא קדוש השם יתברך, שישלימו ישראל זה עם זה ויוסיפו כח בגבורה של מעלה. עוד קבל עליו הנ"ל אף לבלתי הגיד הדבר כי אם לשונאיו בצנעא ולהגזים להם בזה השטר, באולי יבאו ליתן לו גם את שלו. והנה בזה לא היה חלול השם ח"ו לא בצנעא ולא בפרהסיא. כי גם על פה אמרנו להם כמה פעמים דרך גיזום, תכריחונו לעשות כזה כדי לעשות שלום. אבל מעולם לא עשינו בכוונה אחרת כי אם להוציא את שלו. ואם לא, אז קיבל עליו להחזיר לנו את חתימתנו. ואם עתה עובר על דבריו ומגלהו ברבים ומפרש בו דברים זרים אשר לא עלו על לבנו מעולם, והתחברו אליו אנשים רקים הללו בעלי כדין והללו בעלי פטסין^{יד} חץ שחוט לשונם^{טו} מוציאי דבה, הוא עתיד ליתן את הדין. גם מתוך השטר ניכר כי לא דינא עבדנו רק ע"ד גיזום. וא"כ אין כאן דבר חלול כלל, כי נזהרנו בדברינו ולא עשינו דבר רק להניח רוגזו של פלוני כי חמתו בערה בו. כי ה' משיב חכמים אחר ודעתם יסכל^{טז} שטעה האיש הנ"ל בטעות הגדול ההוא שאפילו תינוקות של בית רבן יודעין אותו, וזה כי השטר מזויף מתוכו שכל אחד מהחתומים נאחז

^{סה} סה דברים כט, יח.

^{סו} בהוצאת ווארשא כתוב אותנו.

^{סז} ע"פ בראשית ח, ט.

^{סח} ע"פ בראשית לג, יד.

^{סט} א, יא.

^ע פד, א.

^{עא} יומא עב, ב, ברכות כה, א.

^{עב} עב משלי יז, ג.

^{עג} ע"פ שמו"א טז, ז.

^{עד} ע"פ דברים לב, א.

^{עה} בדפוס האנוויה כתוב בטעות פטסין, ועיין ביצה טו, ב: ת"ר מעשה ברבי אליעזר שהיה יושב ודורש כל היום כולו בהלכות יום טוב יצתה כת ראשונה, אמר הללו בעלי פטסין, פירש"י: חביות גדולות הכינו להם ביין פלפלין ודבש לפיכך מיהרו לצאת, כלומר בעלי נפש הן במקום שהסברא נותנת שהוקשה לסופרים ותיקוהו ואינן יגעין לשמוע תורה - כת שלישית אמר הללו בעלי כדין.

^{עו} עו ירמיהו ט, ז.

^{עז} עז ישעיה מד, כה.

בחבירו וכשל איש באחיו^{עח} עד שכל אחד מאתנו פסול להעיד עם חבירו כ"ש לדון. וזה כי ראה נפלאות שלא נפקד אחד ממנו שכשר להעיד בזה^{עט} כ"ש לדון. ולכן בעד אחד השטר בטל ומבוטל וכחרס הנשבר הוא ולשריפה הוא עומד, כי לא נתקן אלא מפני השלום ואם אין שלום אין כלום הוא.

וא"ל נמי דדמי להא דאמרינן פ"ב דכתובות^פ עדים שכ"י יוצא ממקום אחר, דעדים החתומים על השטר כמי שנחקרה עדותן דמי וכיון שהגידו שוב אין חוזרין ומגידין. וא"כ היה לומר ג"כ שאין אנו עכשיו נאמנין לומר באופן זה נכתב השטר. דזה אינו, דהרי כתב הר"י ברצלונ"י בשם רב האי גאון ז"ל^{פא} דבתנאי נאמנים אפילו בכ"י יוצא ממקום אחר דלאו חוזר ומגיד הוא, שהרי השטר חל והשטר כשר אם יתקיים התנאי. וא"כ גם בנדון זה, זה השטר נכתב ונחתם כראוי וניתן ליכתב כמו שביררנו לעיל ק"ו מסוטה, רק אם יתקיים תנאו שנדר לנו שלא להראותו רק לשונאיו לעמוד בו על נפשו. אבל לא נחתם להרע בו לשום אדם חלילה לנו מרשע. ודמי להא דאמרינן בקידושין^{פב} והביאו הטור ח"מ סימן כ"ג, וז"ל: אין הדיינים נאמנין לומר לזה חייבנו אם אין בידו פסק דין, ודוקא בשודא דדיינא כו' אבל בדין דתלוי בטעמא לא שייך ביה נאמנות שלפי טענות שטענו יזכה לזוכה, ובלבד שלא יחזרו ויטענו^{פג} וא"כ גם בנדון זה אין שייך נאמנות, אלא אנו מגלין דעתנו בעלמא דלחזור ולידיינו בהן, דמי שמע ומי ראה עולה כזו. נתנה ראש ונשובה בארץ לשוטט הנה והנה ונשמע למי מדנים למי שיח למי פצעים למי קול מסור, כי אם למאחרים על היין^{פד} ולכן אליכם אישים נקרא וקולנו אל בני אדם, הביטו נא וראו למי החותמת ולמי הפסילים, ר"ל החתימה כדי לפסול ג"כ החתימות האחרים ולבטלם ברוב. וא"כ אנו נאמנים במגו שאף אם ח"ו טעינו אם נחזור ונדיינו הנה דברינו מבוטלין מעיקרן, כל שכן שאנו נאמנין לומר כזה ראינו וקדשני /וקדשנו^{פה} כי ראינו העיר במצור ובמצוק וקרינו עליה לשלום. וכל שכן בזה ממה שכתב הרא"ש בתשובה כלל ס' ס' סימן ג', על צוואה אחת שנמצא אחד מן העדים פסול שנתבטלה ואין דנין על פיה כלל, וזה אינו צריך ראייה. וכ"ש בנדון זה שכלנו פסולים זה עם זה, שאין דנין על שטר זה ושלא כלום הוא. ובהא נחיתנא ובהא סליקנא^{פי} אף כי באולי היתה ערמה וכוונה למלחמה ולא היה בשבועתו פיו ולבו שוים, כי לא היה תוכו^{פז} כברו, ונדון אותו לכף זכות כי אולי ביטל השבועה בלבו כדאיתא במעשה דרבי עקיבא כו'^{פט} מ"מ המה למלחמה ואנחנו לשלום. ואולי שכזה

^{עח} עז ויקרא כו, לז והכונה לדרשת חז"ל בספרא וכשל בעון אחיו.

^{עט} המלה בזה באותיות רש"י ובסוגריים בד"א.

^פ יח, ב; ובהוצאה ראשונה רשום בטעות יט, א.

^{פא} ע"י ר"ן ברי"ף ו, ב ד"ה והא דתנאי, טור חו"מ ס' מו ושו"ת הרשב"א ח"א ס' אלף יב.

^{פב} עד, א.

^{פג} הטור שמביא רבינו הוא בשינוי לשון, ושם מסיים: וכל זה דוקא בדיין אחד כמו מומחה או יחיד וקבלו עליו, אבל שנים נאמנים לעולם שאינם חשובים נוגעים

דבבר. ואפילו יש עדים שמכחישין אותם הם נאמנים יותר מהעדים, וע"ש בב"י.

^{פד} פד משלי כג, כט, ל.

^{פה} עיין רש"י שמות יב, ב: נתקשה משה על מולד הלבנה באיזו שיעור תראה ותהיה ראויה לקדש והראה לו באצבע את הלבנה ברקיע ואמר לו כזה ראה וקדש.

^{פי} בכל ההוצאות רשום פה כלל מ.

^{פז} פסחים פז, ב.

^{פח} המלה תוכו בסוגריים ובאותיות רש"י בדפוס א.

^{פט} מסכת כלה פ"ב, מובא במרדכי שבועות פ"ג ס' תשנה ובר"ן קידושין פ"ב ברי"ף כ סוף ע"ב.

קרה למעלת אדונו, קדושת ענות גאונו, צניף מלכות דתנו, תפארת הדרת תורתנו, גולת זהב על מנורת גולתנו נר ישראל ואורו. (ע"כ מצאתי בהעתק).

חפץ חיים - אהבת חסד חלק א פרק ד

דיני מצות הלואה - בפרק זה יבואר שצריך לגמול חסד אפילו לשונא ודין איסור נקימה ונטירה ובו ה' סעיפים:

א מצות חסד שהזהירה אותנו התורה אין חילוק בין לאוהב בין לשונא ואפילו עד ק' פעמים [שכן ביארה התורה בפירוש לענין מצות השבת אבדה דכתיב כי תפגע את שור אויבך וכו' וכן לענין מצות פריקה דכתיב כי תראה חמור שונאך רובץ תחת משאו וחדלת מעזוב לו עזוב תעזוב עמו ואמרינן בגמרא דהחייב הוא אפילו עד מאה פעמים]:

ב ולא מיבעי אם הוא שונא שלא כדין כגון עבור שלא הטיב עמו באיזה טובה דבזה בודאי אם הוא מונע אח"כ עבור זה מלהיטיב עמו לבד שהוא מבטל מ"ע החסד עוד הוא עובר על לאו דאורייתא של לא תקום ולא תטור וכדלקמיה בסעיף ד' אלא אפילו אם הוא שונא^(א) בדבר שהוא מצוה לשונא אותו עבור זה כגון דחזא ביה שעבר על איסור עריות וכיוצא בזה מהאיסורין שמפורסם בישראל לאיסור אפ"ה מצוה לגמול חסד עמו בעת דחקו כיון שהוא מאמין בעיקרי הדת וכדלעיל בפרק ג' ע"ש:

ג אך יש חילוק ביניהן לענין דינא. והוא, דלמי שהוא שונא שלא כדין אם נזדמן שהשונא הוא צריך לאיזה טובה וגם אוהבו צריך לטובה ואין ביכולתו להיטיב לשניהן^(ב) מצוה בשונאו כדי לכופ את יצרו אבל אם מדינא צריך לשונא אותו וכנ"ל אם נזדמן לו שניהן ביחד^(א) מצוה יותר בהגון מבשאינו הגון:

(א) : בדבר וכו'. גמרא בפסחים ק"ג ע"ב על קרא דכי תראה חמור שונאך וגו' ומי שרי לסנויי ליה והכתיב לא תשנא וגו' אלא דחזי ביה דבר ערוה כו"ע נמי מסני סני ליה ומאי קאמר שונאך אלא לאו דחזי ביה איהו דלחודיה דבר ערוה ואפ"ה צותה התורה לפרוק ולטעון עמו וכמו שהועתק דין זה בחו"מ סימן ע"ב ס"א ע"ש והוא מלשון הרמב"ם פ"ז מהלכות גזילה ואבידה והוא ממש כעין מה שכתב הרמב"ם בפירוש המשנה בפרק חלק דכיון שהוא מאמין עדיין בעיקרי הדת צריך לגמול חסד עמו:

(ב) : מצוה בשונאו וכו'. דאיתא ב"מ דף ל"ב ע"ב דאזהב לפרוק ושונא לטעון אף דבכל מקום פריקה קודמת לטעינה משום צער בע"ה אפ"ה בזה מצוה בשונא כדי לכופ יצרו ופשוט ד"ה בענינינו. ומה שחלקתי בין שונא לשונא דהנה בתוספות שם ד"ה לכופ וכו' כתבו דלא קאי זה אשונא דקרא דמצוה לשונא אותו אלא בשונא דעלמא ואף שבפסחים ק"ג ע"ב משמע שם בתוספות דהם סוברים דאפילו שונא דקרא מצוה להקדימו בשו"ע חו"מ סימן ע"ב ס"י בהג"ה סתם בהדיא כדעת התוספות בב"מ ה"ל וכמו שכתבנו בפנים וכ"כ הנ"י בשם הרמב"ן [ומה שכתב הש"ך בסק"ב בשם הב"ח דאף בדעביד איסורא המעיין בב"ח יראה דעיקר ראייתו הוא מל' הרמב"ם שהוא כלשון הש"ע ובאמת אינה ראייה כלל ואדרבא ראייה להיפוך דהמחבר מיירי בתחלה בס"י בסתם שונא ובס"א מיירי בשונא שבתורה וכ"כ הגר"א בביאורו ע"ש] אך זה מיבעי לי בענינינו לענין שונא דעלמא שמצוה להקדימו לאוהב כדי לכופ יצרו וכנ"ל אם הוא אפילו להקדימו לקרוב ועני וכמו בענין פריקה וטעינה דאף דבכל מקום פריקה קודמת משום צער בע"ה אפ"ה מצוה יותר להקדים טעינת השונא כדי לכופ יצרו ה"ה בענינינו לענין מצות הלואה ושאר חסד דאף דבעלמא הקרוב קודם אפ"ה כדי לכופ את יצרו עדיף. וזה גופא מיבעי לי גם לענין פריקה וטעינה אם נזדמן לו שני אנשים לענין פריקה או טעינה או להשבת אבידה ואחד מהן קרוב ואחד מהן שונא איזה מהן קודם דבדאי בשני אנשים שוים ואחד מהן קרוב מסתברא דמצוה להקדימו כמו לענין שאר חסד ומשום ומבשרך אל תתעלם אך לענין שונא אפשר דהשונא קודם כדי לכופ את יצרו וצ"ע:

(ג) : מצוה וכו'. וכמו לענין צדקה דההגון הוא קודם וכדמוכח ב"ק ט"ז ע"ב בגמרא בעת אפך וגו' הכשילם בבני אדם שאינם מהוגנים כן בודאי לענינינו. וברור אצלי דה"ה לענין פריקה וטעינה ההגון הוא קודם אף דשניהם פריקה או טעינה וכן לענין השבת אבידה ותמיה לי על באר הגולה שם בחו"מ שכתב דפריקה קודמת משום צער בע"ה [היינו באוהב לפרוק ושונא לטעון ובשונא דקרא שצריך לשונא אותו] דאפילו בלא טעם זה כגון ששניהם לטעינה ג"כ ההגון הוא קודם וכנ"ל. ואף שהדבר פשוט מצד עצמו מ"מ אביא ג"כ לזה ראייה מן המשנה דהוריות י"ג האיש קודם לאשה להשבת אבידה ופירש הרמב"ם משום דהאיש חייב

תניא ליקוטי אמרים פרק לב

והנה ע"י קיום הדברי' הנ"ל להיות גופו נבזה ונמאס בעיניו רק שמחתו תהיה שמחת הנפש לבדה הרי זו דרך ישרה וקלה לבא לידי קיום מצות ואהבת לרעך כמוך לכל נפש מישראל למגדול ועד קטן. כי מאחר שגופו נמאס ומתועב אצלו והנפש והרוח מי יודע גדולתן ומעלתן בשרשן ומקורן באלקי' חיים. בשגם שכולן מתאימות ואב א' לכולנה ולכן נקראו כל ישראל אחים ממש מצד שורש נפשם בה' אחד רק שהגופים מחולקי'. ולכן העושי' גופם עיקר ונפשם טפלה אי אפשר להיות אהבה ואחוה אמיתית ביניהם אלא התלויה בדבר לבדה. וז"ש הלל הזקן על קיום מצוה זו זהו כל התורה כולה ואידך פירושא הוא כו'. כי יסוד ושורש כל התורה הוא להגביה ולהעלו' הנפש על הגוף מעלה מעלה עד עיקרא ושרשא דכל עלמין וגם להמשיך אור א"ס ב"ה בכנסת ישראל כמ"ש לקמן דהיינו במקור נשמות כל ישראל למהוי אחד באחד דוקא ולא כשיש פירוד ח"ו בנשמות דקב"ה לא שריא באתר פגים וכמ"ש ברכנו אבינו כולנו כאחד באור פניך וכמ"ש במ"א באריכות:

ומ"ש בגמ' שמי שרואה בחבירו שחטא מצוה לשנאותו וגם לומר לרבו שישנאהו. היינו בחבירו בתורה ומצות וכבר קיים בו מצות הוכח תוכיח את עמיתך עם שאתך בתורה ובמצות ואעפ"כ לא שב מחטאו כמ"ש בס' חרדים אבל מי שאינו חבירו ואינו מקורב אצלו הנה ע"ז אמר הלל הזקן הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום וכו' אוהב את הבריות ומקרבן לתורה. לומר שאף הרחוקים מתורת ה' ועבודתו ולכן נקראי' בשם בריות בעלמא צריך למשכן בחבלי עבותו' אהבה וכולי האי ואולי יוכל לקרבן לתורה ועבודת ה' והן לא לא הפסיד שכר מצות אהבת ריעים וגם המקורבים אליו והוכיחם ולא שבו מעונותיהם שמצוה לשנאותם מצוה לאהבם ג"כ ושתייהן הן אמת שנאה מצד הרע שבהם ואהבה מצד בחי' הטוב הגנוז שבהם שהוא ניצוץ אלקות שבתוכם המחיה נפשם האלקית וגם לעורר רחמים בלבו עליה כי היא בבחי' גלות בתוך הרע מס"א הגובר עליה ברשעי' והרחמנות מבטלת השנאה ומעוררת האהבה כנודע ממ"ש ליעקב אשר פדה את אברהם [ולא אמר דה"ע תכלית שנאה שנאתים וגו' אלא על המינים והאפיקורסים שאין להם חלק באלהי ישראל כדאיתא בגמרא ר"פ ט"ז דשבת]:

תוספות מסכת פסחים דף קיג עמוד ב

שראה בו דבר ערוה. וא"ת דבאלו מציאות (ב"מ דף לב: ושם) אמרינן אוהב לפרוק ושונא לטעון מצוה בשונא כדי לכופף את יצרו והשתא מה כפיית יצר שייך כיון דמצוה לשנאתו וי"ל כיון שהוא שונא גם חבירו שונא אותו דכתיב כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם ובאין מתוך כך לידי שנאה גמורה ושייך כפיית יצר.

בכל המצות משא"כ האשה וא"כ כ"ש בזה דאיירינן דחזו ביה שבא על הערה דעובר על התורה במזיד וה"ה בשאר איסורים כשעובר עליהן במזיד דהוא גרע מאשה שלא נצטווה על איזה מצות דבודאי איש ההגון הוא קודם לו: